

Muhammad Hayât al-Sindî and Tuhfatu'l-Anaam Epistle

Şerafeddin Aktaş^{1,a}, Hikmet Gültekin^{2,b,*}

¹Uşak University, Graduate School of Education, Department of Basic Islamic Sciences, Uşak, Türkiye

²Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Uşak, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 04.11.2022

Accepted : 11.01.2023

Keywords:

Hadiith
al-Sindî
Madhhab
Tuhfatu'l-anaam

ABSTRACT

Mohammad Hayat al-Sindî has an important place among the scholars of the 18th century that he lived, especially among the scholars of the Hejaz region, although he wrote works in different branches, it is undoubtedly the hadith that he clearly distinguished as a scholar and became famous for. The fact that Sindî, who was knowledgeable in hadith science both in terms of narration and wisdom, stood out among the other hadith scholars of the period, and that he was a scholar who was far from madhhab bigotry and who could be called an expert in the field, together with his scientific knowledge, has a great effect. As a matter of fact, the fact that there are names belonging to different sects and denominations among his teachers and students is an indicator of this. In this respect, it is clear that he was influenced by his teacher and concise, Mohammad bin Abdilhadi al-Sindî, who is known for his annotations on the Kutub al-sittah and Ahmed bin Hanbal's Musnad. In our article, we discussed the author's treatise called Tuhfatu'l-Anaam, which he wrote around the subject of hadith and deeds, and shed light on the scientific identity of Sindî.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, (2): 156-162, 2022

Muhammed Hayât es-Sindî ve Tuhfetü'l-enâm Risâlesi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 04.11.2022

Kabul : 11.01.2023

Anahtar Kelimeler:

Hadis
es-Sindî
Mezhep
Tuhfetü'l-enâm

ÖZ

Yaşadığı 18.yy. alimleri arasında özellikle de Hicâz bölgesi alimleri arasında önemli bir yeri olan Muhammed Hayât es-Sindî, farklı dallarda eserler kaleme almış olsa da şüphesiz onun belirgin bir şekilde temeyyüz edip ün sahibi olduğu alan hadistir. Gerek rivayet gerekse dirayet olarak hadis ilmine vakıf olan Sindî'nin, dönemin diğer hadis bilginleri arasında öne çıkmasında, sahip olduğu ilmi birikimle birlikte mezhebî taassuptan uzak ve tahkik ehli diyebileceğimiz bir ilmi şahsiyet olmasının da etkisi büyüktür. Nitekim kendisinin hocaları ve öğrencileri arasında farklı mezhep ve meşreplere müntesip isimlerin olması bunun bir göstergesidir. Bu yönüyle onun *Kütüb-i sütte* ve Ahmed bin Hanbel'in *Müsned*'i üzerine yazdığı haşiyelerle tanınan hocası Muhammed bin Abdilhâdi es-Sindî'den etkilendiği açıktır. Makalede müellifin, hadisle amel konusu etrafında kaleme aldığı *Tuhfetü'l-enâm* adlı risâlesini el alıp, Sindî'nin ilmî kimliğine ışık tutmaya çalışacağız.

^a serafeddinaktas@gmail.com

^b <https://orcid.org/0000-0001-5405-1426>

^b hikmet.gultekin@usak.edu.tr

^b <https://orcid.org/0000-0001-9634-4681>

Giriş

Hadisle amel ve delile ittibâ konusu şüphesiz etrafında çokça şeyler söylenmiş ve yazılmış bir konudur. Konu etrafında konuşmuş âlimlerin kullandıkları ana başlıklar genel itibariyle aynı olsa da muhtevâ ve üslûb açısından farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu bağlamda ilmî otoritesi farklı meşreplere mensup alimlerce teslim edilen Muhammed Hayât es-Sindî'nin hayatı ve hadisle amel konusunda yazdığı *Tuhfetü'l-enâm* risâlesi merkezinde onun hadis-sünnet, taklit ve tercih gibi kavramlara olan bakışıyla usûl ve furûda takip ettiği metodun sağlıklı bir şekilde ortaya konulması önem arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'den sonra ikinci teşrî kaynağı olan sünnetin korunması ve aktarılmasını sağlayan hadis kaynakları hakkında tarihin belirli dönemlerinde bazı teşkik faaliyetlerinin olduğu da bilinen bir gerçektir. Buna en bariz örnek olarak zikredebileceğimiz oryantalistlerin sünnet ve hadise dair ortaya attığı şüphelere karşı verilen cevapların önemli bir kısmı da yine Hind-Pakistan alimleri tarafından ortaya konulmuş ve bu hususta kayda değer çalışmalara yapılmıştır. Bu kapsamda yazılan kitapları oksidentalist çalışmalar olarak görmek de mümkündür.

es-Sindî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Hayatı ve Hocaları

Tam ismi Muhammed Hayât b. İbrâhim olan müellif doğum yeri olan Sind bölgesine nispeten es-Sindî, hicret edip hayatının sonuna kadar ikamet ettiği Medine'ye nispeten de el-Medenî diye anılmaktadır. Sind bölgesi günümüzde Pakistan devletinin güneydoğusunda İndus nehri çevresinde yer almaktadır. Bölgeye Müslümanların ilk fetih denemeleri Hz. Ömer zamanında deniz yolu aracılığıyla yapılsa da bu deneme fetihle sonuçlanmamıştır. Emevîler devrinde Muhammed b. Kâsım es-Sekafî'nin emri altındaki ordu hicri 92(711) yılında bazı Sind topraklarını ele geçirmiş, takviye kuvvet olarak gelen Muhammed b. Hârûn'un ordusuyla birlikte ilerleyen fetihler sonucunda Sind topraklarının tamamı Müslümanların hakimiyeti altına girmiştir. İlerleyen dönemlerde farklı hükümdarlıkların siyasi çekişmelerine sahne olan bölge bir dönem istikrarsızlık sebebiyle İsmâîlî, Karmatî ve Hâricî faaliyetlerinin artmasını tetiklemiştir. Ancak yer yer ortaya çıkan bu grupların bölgede tarihin bir devrinde çoğunluk teşkil ettiği kaydedilmiş değildir. Aksine Hind-Sind coğrafyasında Ehl-i sünnet itikâdı ve Hanefî mezhebi kahir ekseriyeti oluşturmuş diğer fırkalar ise hep azınlık olarak kalmışlardır. Bu fırkaların içerisinde en yaygın olanı ise İmâmiyye'dir. Muhammed Hayât bu fırkaya reddiye olarak *Rakda fî zahri'r-rafda* isminde müstakil bir risale de kaleme almıştır. Kendisi risalenin başında eseri Râfîzîlerin bazı çirkinliklerini açıklamak için yazdığını söylemektedir (Mushakhov: 100).

Küçük bir belde olan Adilpur etrafında yerleşmiş olan Çaçar kabilesine mensup olan Sindî yine bu bölgede doğmuştur. (Bilgrâmi, 2015: 177). Doğum tarihi bilinmeyen müellif daha sonra ilim talebi için Tüster şehrine gidip Muhammed Muîn b. Muhammed Emin'den ders okumuştur (Murâdî, 1301: 4/34). Hanefî mezhebine bağlı bir fakih ve muhaddis olan Muhammed b. Muîn, Hint alt kıtasındaki hadis çalışmaları alanında bir müceddit olarak addedilen meşhur âlim Şah Veliyullah ed-

Dihlevî'nin öğrencilerindedir. Buradan hareketle Hayât es-Sindî'nin, mensup olduğu Hanefî mezhebinin hilâfına fikhî tercihlerde bulunması ve muhaddis yönünün fakih yönüne ağır basmasında ve ıslahatçı bir yol benimsemesinde Dihlevî ekolünün etkisinden söz edilebilir. Nitekim onun, kelâmî yönden farklı çizgilerde olsalar da delile ittiba gibi konularda İbn Kayyim el-Cevziyye gibi selefi bir şahsiyetten çokça nakillerde bulunması Dihlevî ile diğer bir ortak yanındır.

Sindî'nin Hicaz'a hicretinin daha genç yaşlarında olduğunu kaydeden Ğulam Ali Azad el-Bilgrâmi, bizzat müellifle buluştuğunu kaydedip ondan "Rabbâni alimlerden ve muhaddis büyüklerden" diye söz etmiştir (Bilgrâmi: 177). Hac farızasını eda ettikten sonra Medine-i Münevver'e yerleşen Muhammed Hayât, yine aynı kaynağın verdiği bilgiye göre geçimi için maddi bir birikim yapmaktan uzak durarak kendini ilme vermiş bir şahsiyettir. Sindî'nin genel olarak İslami ilimler alanında özellikle de hadis ilmi sahasında parmakla gösterilen bir isim olması şüphesiz Medine'de uzun yıllar süren eğitimi sonucunda tahakkuk etmiştir.

Hicaz'a yerleştikten sonra kendisinin ilmi şahsiyetinin teşekkülünde etkili olan ve en çok istifade ettiği hocası Ebû'l-Hasan Muhammed b. Abdilhâdi es-Sindî (öl. 1138/1726) aynı bölgeden Medine'ye gelip yerleşen alimlerden birisidir. *Kütüb-i sitte* ve Ahmed b. Hanbelî'nin *Müsned*'i üzerine kaleme aldığı haşiyelerle tanınan Ebû'l-Hasan es-Sindî'nin Hanefî mezhebinin usul ve kaynaklarına hakim bir fikhî bilgini olduğu yazdığı haşiyelerinden anlaşılmaktadır. Mezhebe intisabını koruyan Muhammed b. Abdilhâdi bazı fikhî meselelerde diğer mezheplerin görüşlerini, delillerini daha kuvvetli görüp tercih etmiştir. Bununla beraber o mezhep alimlerinin görüşünü aktarırken onlardan Hanefî ulemamız diye bahsetmektedir (Sindî, 1986: 1/276). Nitekim son asırda İmam Ebû Hanîfe ve Hanefiliğe yönelik eleştirilere verdiği cevaplar ve bu alanda kaleme aldığı eserler ile ün salmış Muhammed Zahid el-Kevserî de *Fıkhu ehli'l-İrâk ve hadisuhum* adlı kitabının sonunda hanefî muhaddisler arasında Ebû'l-Hasan es-Sindî'yi de zikretmektedir (Kevserî, 2002: 75). Muhammed Hayât es-Sindî'nin eserlerinde kendini bariz bir şekilde gösteren Ehl-i hadis nefesi, ictihad ve tercihin ihyası konusunda onun uzun yıllar öğrenciliğini yapıp icazet aldığı ve vefatından sonra da Mescid-i Nebevî'deki hadis dersi kürsüsüne yirmi dört sene boyunca oturduğu bu hocasının etkisi açıkça görülmektedir. Onun Hicaz'da faydalandığı bir diğer önemli hocası da Abdullah b. Sâlim el-Basrî'dir. Şâfiî bir alim olan el-Basri kendisinden istifade ve icazet almak için pek çok bölgeden kendisine gelinen dönemin önemli muhaddislerindedir. Yine Ebû Tâhir Muhammed b. İbrâhîm el-Kürdî ve Hasan b. Ali el-Uceymî ve daha başka isimler de hocaları arasında zikredilmektedir (el-Hasenî, 1999:6/815).

Öğrencileri

Müellifin öğrencileri konusunda iki husus göze çarpmaktadır: Birisi, kendisinden ilim ve icazet alanların sayıca çokluğu diğeri de öğrencilerinin mezhep ve meşrep olarak farklı ekollerden olmaları. Onun tanınan öğrencilerinden bazıları şunlardır:

1. Ebü'l-Hasan es-Sağîr Muhammed Sâdık es-Sindî (öl. 1187/1773). Uzun müddet müellife talebelik yapmış ve hocasının vefatının ardından aynı yerde tedris görevini üstlenmiştir. O da Sind bölgesinden doğmuş daha sonra Medine'ye gelip ölünceye kadar orada ikamet etmiştir. Sindî'nin ilmi yönden en bariz öğrencisi sayabileceğimiz Muhammed Sâdık hadis sahasında bazı eserlere imza atmıştır (Zirikli, 2002: 6/160).

2. Muhammed b. İsmail es-San'ânî (öl. 1182/1768). Yemenli bir Zeydî olan San'ânî daha sonraları fıkıh alanında içtihat sahibi olduğunu iddia etmiş ve İbn Hacer'in *Bülûğu'l-merâm*'ı üzerine *Sübülü's-selâm* adını verdiği şerhi yazmıştır (Şevkânî, ts.: 2/133).

3. Gulâm Ali Azad el-Bilgrâmî (öl. 1200/1786). Nesebi Ehl-i beyt'ten Zeyd b. Ali'ye dayanan Bilgrâmî, şair ve tarihçi olup Sindî'den icazet alan isimlerdendir. Yazdığı *Sübhatü'l-mercân* isimli eseri Sindî'nin biyografisi hususunda müracaat edilen kaynaklardan birisidir (Bilgrâmî, 2015: 177).

4. Muhammed b. Abdilvehhâb (öl. 1206/1792). Necid'de Osmanlı'ya karşı ortaya çıkan hareketin önderliğini yapıp daha sonraları kurulacak olan Birinci Suudî Devleti'nin baş müftüsü konumuna gelen bu şahsiyetin de Medine'de Sindî'ye talebelik ettiği kaydedilmektedir (el-Ubûd, 2002: 1/99).

5. Ahmed b. Abdurrahman es-Sindî.

6. Muhammed Saîd Sakr. (öl. 1192 h.) Hadisle amel ve tercih konusunda hocasıyla aynı çizgide olan Muhammed Saîd, Hanefî bir muhaddistir. Hadisle ameli savunup mezhep taassubuna karşı kaleme aldığı *Risâletü'l-hüdâ* adında manzum bir eseri bulunmaktadır (Medenî, 1950).

7. Ali b. Abdurrahman el-İstanbûlî.

8. Ali b. Sâdık ed-Dağstânî (öl. 1199/1784). Kendi memleketinin yanı sıra Diyarbakır ve Hicaz alimlerinden ilim tahsil ettiği zikredilmektedir. Daha sonra yerleştiği Şam'da vefat etmiştir (Zirikli, 1980: 4/294).

Sindî'nin terceme-i hâlini zikreden kaynaklarda onun burada zikredilenler dışında daha başka öğrencilerinin isimlerine de yer verilmektedir (el-Hasenî, 1999: 6/815).

Mezhebi ve Tasavvufî Meşrebi

Doğup ilk öğrenimini yaptığı Sind Müslümanlarının büyük çoğunluğunun mensup olduğu Hanefî mezhebi üzere fıkıh ilmin tahsil edip bu mezhebe nispet edilen müellif, hadis ve âsar ile iştiğal eden pek çok alim gibi mezhebine her konuda bağlı kalmamış ve bazı meselelerde kendi tercihiyle amel etmiştir. Abdülfettah Ebû Ğudde'nin hocası Kevserî'nin adı geçen eserine tekmile olarak kaleme aldığı Hanefî alimler listesinde Muhammed Hayât'a da yer vermesinden onun mezhebe muhalif tercihlerine rağmen genel olarak veya en azından pek çok hususta Hanefîlerin usulüne bağlı kaldığı anlaşılmaktadır.

Tasavvuf ile ilişkisi ise Sindî'nin en az ele alınıp incelendiği yönü olsa gerektir. O her ne kadar hadisçiliği ile öne çıkmış bir ilim adamı olsa da aynı zamanda İmam Rabbani ekolünden gelen bir silsileye bağlı, meşhur sûfi İbn Atâullah'ın *el-Hikem* adlı eserini tasavvuf ilmine vakıf olduğunu ortaya koyar mahiyette şerh etmiş bir Nakşibendî'dir. Onun taklide karşı olan tutumu ve meseleleri delilleriyle tahkike olan meyli sūfiliğinde de kendini göstermiştir. Buna en bariz örnek olarak da İbn Arabî'nin vahdet-i vücud görüşüne karşı kaleme aldığı müstakil risalesidir. Hicâz eşrâfından birisinin kendisine

İbn Arabî ve vahdet-i vücud hakkında yönelttiği bir soruya verdiği cevabında Sindî'nin sūfî bir mütekekkim olarak hem Ehl-i sünnet akâidine bağlılığı ve buna aykırı gördüğü görüşleri delilleriyle reddetmesi hem de bunu yaparken de İbn Arabî'yi tekfirden kaçınması önemli bir husustur. İnsanların bir kısmının İbn Arabî'yi aşırı yüceltip neredeyse peygamberlerin derecesinde gördüklerini bir kısmının da onu kötileyip neredeyse insanların en kötüleriyse bir tuttuklarını söyledikten sonra onun hakkında ihtiyata uygun olan tavrın tevakkuf etmek olduğunu söyler. Ona göre İbn Arabî ilim sahibi olup, kitaplarında güzel ve faydalı şeyler olduğu gibi evhâm, yanlışlar ve şatahât kabilinden görüşleri de bulunan bir şahsiyettir (Fûde, 2011: 13).

Eserleri

Eserlerinin hemen hemen hepsinde muhaddis kimliği öne çıkan müellifin önemli bir ilmî birikime sahip olduğu kaleme aldığı kitap ve risâlelerden anlaşılmaktadır. Çok yönlü bir ilmî kişiliğe sahip olduğu farklı alanlarda yazdığı eserlerden anlaşılan Muhammed Hayât'ın, elimizdeki eserlerinin tamamı Arapçadır. Bütün eserlerinde kullandığı sade üslûbu ile tekellüf ve gereksiz uzatmalardan uzak şerhleri onun kitaplarının kabul görmesinin sebeplerinden biri olmuştur diyebiliriz.

Hadis

Hayatını hadis ilmiyle meşgul olarak geçiren Sindî'nin bu alanda çok eser vermemesinin sebebi olarak, hocası Ebü'l-Hasan es-Sindî'nin vefatının ardından onun yerinde tedris ve hadis okutma işini üstlenmesi olarak sayılabilir. Kaynaklarda onun hadis alanında yazdığı kitaplarının hemen hemen tamamının şerh çalışması şeklinde olduğu görülmektedir.

1. *Tuhfetü'l-muhibbînşerhu'l-erbain*. İmâm Nevevî'nin kırk hadisine yazdığı muhtasar diyebileceğimiz bir şerh olup tek cilttir. Sade ve tekellüften uzak bir dille yazılmıştır. Dr. Muhammed eş-Şankî tarafından tahkik edilen eser Dâru'l-hadâra yayınevi tarafından hicrî 1432 yılında Riyâd'da basılmıştır.

2. *Şerhu erbaine hadîsen min cevâmî'l-kelim*. Molla Aliyyü'l-Kâri'nin Hz. Peygamber'in lafzen kısa ama barındırdığı manalar itibariyle muayyen konularda önemli gördüğü kırk hadisi cemettiği eseri üzerine yazdığı gayet muhtasar bir şerhtir. Doksan sayfa civarında bir hacme sahip olan eser Muhammed Şâyib Şerîf tahkikiyle 2008 yılında Dâru İbn Hazm yayınevi tarafından basılmıştır.

3. *Şerhu't-Terğîb ve't-terhîb*. Münzirî'nin meşhur eseri üzerine kaleme aldığı bu şerh halen yazma haldedir.

4. *Muhtasaru'l-zevâcir*. İbn Hacer el-Heytemî'nin (öl. 974/1567) *ez-Zevâcir an iktirâfi'l-kebâir* isimli eserine yapılan bir ihtisar çalışmasıdır.

5. *Tuhfetü'l-enâm fi'l-ameli bihadîsi'n-Nebiyi aleyhis's-salâtü ve's-selâm*. Muhammed Hayât'ın hadis ile amelin mezhep görüşlerinin hilafına dahi olsa farz olduğu etrafında yazdığı bu risalesinde İbn Kayyım el-Cevziyye'den bolca istifade ettiğini söylemek mümkündür. *Tuhfe* risâlesi, *el-Îkâf alâ sebebi'l-ihtilâf* risâlesiyle birlikte incelendiğinde onun mezheplere ve müctehidlere karşı derin hürmeti ve olumsuz bir şey söylemekten kaçındığı görülmektedir. Bu yönüyle o belirli bir dereceye kadar metot yönünden paralellik gösterdiği ünlü Endülüslü Zâhirî âlim İbn Hazm'dan belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Bunda da onun Farklı mezheplere

mensup alimlerle ilim alışverişinde bulunmuş olmasının, Dihlevî'den veya üstâdı büyük Sindi'den tevârüs ettiğini söyleyebileceğimiz geniş ufuklu ilmî bakışının ve sūfî kimliğinin etkisi olduğu söylenebilir.

6. *Fethu'l-ğafur fi vad'il-eydi ale's-sudûr*. Namazda ellerin göğüs üzerinde bağlanmasının sünnet olduğunu tercih eden müellif bu içtihadına ehil olan rivayetleri bu risalesinde cemetmiştir. Sindi'nin bu risalesi devrin yine Sindi Hanefî alim Muhammed Hâşim et-Tettevî tarafından tenkit edilmiş ve Muhammed Hayât'ın bu risâlesini tenkit mahiyetinde aynı alim tarafından *Dirhemü's-sürrah* adında bir başka risale daha yazılmıştır.

7. *Dürre fi ihzari ğişşi nakdi's-sürre*. Ellerin namazda göbeğin altında bağlanmasının sünnet olduğunu ispat için kaleme alınan ismi geçen risaleye cevap niteliğinde yazılmıştır. Abdülfettâh Ebû Ğudde tarafından bu risalelerin hepsi bir arada hicrî 1414 yılında neşredilmiştir.

Sindi'nin bu son iki risâlesinin muhtevası ağırlıklı konu hakkındaki rivâyetlerin zikredilip münakaşa edilmesi şeklinde olduğu için hadisle ilgili eserleri arasında zikredilmiştir. Ancak konu namazda ellerin nereye konulması olduğu için bu iki risaleyi onun fıkıhla ilgili kitaplarından sayanlar da vardır.

Fıkıh

Fıkıh alanında, kapsamlı bir eser yazmayan Sindi, bazı muayyen konulara dair risaleleri kaleme almıştır. Bunlardan:

1. *el-İkâf ala esbâbi'l-ihtilâf*. Fukahanın ihtilaf sebeplerini ele alıp açıkladığı *el-İkâf ala esbâbi'l-ihtilâf* isminde kısa bir risale yazmıştır. Bu risale Ahmed b. Abdilmelik es-Sa'dî tarafından tahkik edilmiş olup 2012 yılında Dimeşk'te 76 sayfa olarak Dâru Sa'duddîn matbaasında basılmıştır. Eser sahabe Hz. Peygamber'in hadislerini anlamadaki farklılıklarından örnekler vermekle başlayıp sonraki dönem müctehidlerinin ihtilaf sebeplerini farklı başlıklar altında örnekler vererek gayet muhtasar bir şekilde açıklamaktadır. Müellifin bu eseri Dihlevî'nin *el-İnsâf fi beyâni esbâbi'l-ihtilâf* kitabıyla içerik ve üslup bakımından benzerlik göstermektedir.

2. *Hükmü i'fâi'l-lihâ*. Sakal bırakmanın hükmüne dair yazılan eserde müellif, ekseriyetle Hanefî kaynaklardan alıntılar yapmaktadır. Sakal bırakmanın bir adet veya müstehap olduğunu söyleyenlere cevap sadedinde olan risale küçük hacimli olup Abdülmecîd Cum'a tarafından tahkik edilmiştir (Sindi: 2017).

Tasavvuf

Nakşibendî tarikatına bağlı olan Muhammed Hayât'ın, bu tarikatın köşe taşlarından İmâm-ı Rabbânî lakabıyla meşhur Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî'den (öl. 1034/1624), özellikle şeriatın zahirine bağlılık ve tasavvuf adı altında ortaya çıkarılmış bidatlere karşı takındığı tavır yönüyle belirgin bir şekilde etkilendiğini söylemek mümkündür. Yine İbn Arabî'nin vahdet-i vücût nazariyesine karşı *Mektûbât*'ında tenkitleri olan İmâm-ı Rabbânî'nin bu çizgisi Sindi'de de görülmektedir.

1. *Şerhu Hikemi'l-Atâiyye*. Meşhur Şazeli sūfî İbn Ataullah el-İskenderî'nin *el-Hikem* adlı eseri üzerine yazdığı şerh çalışmasıdır. Metin sahibinin olduğu gibi şarih de şatahattan ve mübalağalı yorumlardan uzak selefi tasavvuf diye tabir edebileceğimiz bir sūfî anlayışı benimsemiştir. İsmâ İbrahim el-Keyyâlî tarafından tahkiki yapılan şerh, Nâşirûn yayınevi tarafından 2013 yılında

Beyrut'ta basılmıştır.

2. *Şerhu'l-Hikem el-Haddâdiyye*. Hadramevt alimlerinden el-Bâalevî tarikatına mensup Abdullah el-Haddâd'ın tasavvufa dair risalesine yazdığı şerh Nizâr Hammâdî'nin tahkikiyle Dâru'l-beyza tarafından Kuveyt'te basılmıştır.

3. *Fethu'l-Vedûd alâ vahdeti'l-vücûd*. İbn Arabî'nin vahdet-i vücût nazariyesinin eleştirisi mahiyetinde ele alındığı bu risale Orkhan Musakhanov tarafından tahkik edilmiş ve Sindi'nin bu risalesindeki bazı noktaları eleştirel bir bakış açısıyla ele aldığı makalesiyle birlikte neşredilmiştir (Musakhanov, 2018).

4. *el-İnânetü's-Samediyye fi't-Tarikati'n-Nakşibendiyye*. Muhammed Hayât es-Sindi'nin şeyhi Abdurrahman es-Sekkâf Bâ Alevî'den aldığı Nakşibendiyye tarikatındaki seyrü sülûkun anlatıldığı eserde hükmü ve mührevası açısından bazı tartışmalara konu olan râbitanın müspet yönde ele alınıp mürid için faydalarından bahsedildiği görülmektedir. Eserin yazma nüshaları için bkz. (Musakhanov: 103).

5. *Risâletün fi't-Tarikati'n-Nakşibendiyye*. Kendisinin de mensubu olduğu Nakşibendî tarikatının usûlü hakkında açıklamalar yaptığı risalede şöyle demektedir: "Kalbî zikir çeşitleri vardır ve bu konuda her kavmin [tarikatın] bir meşrebi vardır. Ancak en güzel ve en kolay olanı Nakşibendiyye meşâyihinin zikrettiğidir ..." (Musakhov: 104).

Akâid-Kelâm

1. *el-Cünne fi akâidi Ehli's-sünne*. Dr. Abdülkayyûm es-Sindi'nin tahkiki ile 2004 yılında Mektebetü'l-esedî tarafından Mekke'de neşredilmiştir.

2. *Şerhu Mukaddimeti akâidi Ehli's-sünne*. Nizâr el-Hammâdî tarafından tahkik edilen eser muhakkikin mukaddimesi hariç 20 sayfa civarında olmasına rağmen Sindi'nin itikâdi perspektifini yansıtmaya açısından önemli bir kaynaktır.

3. *Şerhu Risâleti'l-Akâid li'l-Mirzâli*. Müellif şerhe, "Allah'ın kullarının en fakiri Muhammed Hayât es-Sindi el-Medenî şöyle der: 'Kardeşim Hâce Mirzâ, Akâid ilminde bir risâle cemetti ve benden bu risaleyi bazı faydaları içerecek şekilde şerh etmemi istedi ve ben buna ehil olmasam da onun isteğine icabet ettim.'" Cümleleriyle başlamıştır. Risâle ve şerhi Allah'ın Zâtı, Sıfatları ve Peygamberlerin hak oluşu hakkındadır (Musakhanov, 2018:100).

Müellifin, *Risâle fi ademi imâni Firavn* ve *Risâle fi tahkiki halki'l-ef'âl 'alâ tariki ehli'l-hakk ve's-sünne* ismini taşıyan iki risalesinin daha olduğu nakledilmektedir. (bk. Basheer M. Nafi, "*İbn Abdülvehhâb'ın Hocası: Muhammed Hayât es-Sindi ve Ashâbü'l-Hadis Metodolojisinin İhyâsı*", 209.)

Sindi'nin Genel Görüşleri ve Hadis'e Yaklaşımı

Tuhfetü'l-enâm fi'l-ameli bihadisi'n-Nebiyi aleyhissalâtü ve's-selâm Risâlesi

Kur'an-ı Kerim'den sonra müctehidlerin başvurdukları ikinci kaynak olan sünnet ve sünnetin neredeyse tamamını bize nakleden hadislerin İslam'daki önemi malumdur. Ancak şu kadarı var ki muhaddislerin bazı hadislerin sıhhat derecesi hakkındaki hükümleri farklılık göstermektedir. Keza sıhhatinde ittifak edilen veya büyük ölçüde söz birliğine varılan hadislerin anlaşılması ve delalet ettikleri

ahkama dair de ihtilafların olduğu bilinen bir hakikattir. Tam da bu bağlamda Ehl-i hadîs ve Ehl-i rey olarak isimlendirilen iki ekolün varlığı bu durumu açıklar mahiyettedir. Ağırlıklı olarak hadislerin rivayet kısmıyla iştigal eden bunun üzerinde yoğunlaşan muhaddisler ile bunun yanı sıra hadislerin delalet ettikleri manalar, sebebi vürud ve diğer delillerle karşılaştırılmasını da göz ardı etmeden bir sonuca varan Ehl-i Rey fakihlerinin hadislere gereken değeri vermedikleri veya kıyası mutlak olarak hadise tercih ettikleri iddiası eskiden beri devam edegelmiştir. Bununla ilgili olarak cerh ve ta'dil kitaplarının kimisinde rey ekolünün imamı olan Ebû Hanîfe (öl. 150/767) hakkında söylenen ağır cerh ifadelerinin sebebi de ya onun maksadının anlaşılması ya da onun sahip olduğu derin ilmi seviyeyi çekememezlikten kaynaklanmaktadır. Bu sebeptendir ki akranın birbiri aleyhine söyledikleri kabul edilmez denilmiştir. Konuyla ilgili olarak dikkate şâyân olan bir diğer husus da başta İmâm Muhammed (öl. 189/805) ve İmâm Ebû Yûsuf'un (öl. 182/798) bizzat kendi senetleriyle rivayet ettikleri hadisleri cemettikleri kitaplarının olmasıdır. Bu imamların birer fakih olmalarının yanı sıra hadis ilminde de imam oldukları göz ardı edilmemelidir. Buna ek olarak cerh ve tadil ilminin büyük imamlarından olan Yahyâ b. Said el-Kattân (öl. 198/813), Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848) ve daha birçok hadis imamının fıkıhta ya Hanefî mezhebine ittibâ ettikleri ya da bu ekole meylettikleri bilinen bir gerçektir (Zehebî, 1985: 11/330).Yine hadis ilminde önemli telifleri olan İmâm Tahâvî (öl. 321/933), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (öl. 307/919) gibi Hanefî pek çok muhaddisin varlığı bu medresenin hadis yönünün zayıf olduğu veya hadislere muhalefet ettikleri gibi iddiaları çürütür mahiyettedir.

Makalemizin konusu olan ve yine bu ekole müntesip bir muhaddis olan Muhammed Hayât şüphesiz muhaddis yönü fakih yönüne ağır basan bir ilim alimidir. Bu sebeple olsa gerekir ki Ehl-i hadîs'in cumhuri ile Hanefiler arasındaki bazı ihtilaflı konularda Ehl-i hadîs'in görüşünü tercih eder ancak bunu yaparken Hanefî kaynaklarından da istifade etmeyi ihmal etmez. Önemli diğer bir husus da onun şahsiyetindeki selef ulemasına duyduğu derin hürmet ve tazimin onu taassuba sevk etmemiş olmasıdır. Müellif risâleye hadisle amel mefhumu hakkında Kur'an ve Sünnet'ten delilleri serdetmekle başlar. Gerekli ilmî ehliyete sahip her Müslümanın taklit ettiği alimin fetvasıyla sahih hadis çeliştiği takdirde hadisin alınması gerektiği görüşünü destekler mahiyette sahabeden ve daha sonraki müctehid alimlerden alıntılar yapmayı da ihmal etmez.

Risâlenin Yazılış Amacı

Muhammed Hayât es-Sindî risâlenin başında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uyulmasını emreden ayetler ve hadislerden bir kısmını zikrettikten sonra seleften Resûlullah'ın hadisi ile fetvâsı çelişenlerin sahabenin büyüklerinden dahi olsa kavillerinin alınmaması gerektiğini beyan eden rivayetlere yer verir. Mezhebe muhalif olduğu gerekçesiyle sahih hadislerle amelin terk edilmesinin Peygambere itaati emreden naslara aykırı olduğu gibi müctehid imamların bu doğrultudaki sözlerine de muhalif olduğunu söyler. Eser mezhep taassubuna karşı, ilmi ehliyeti olanların, mezhebin görüşüne muhalif dahi olsa sahih hadislerin desteklediği görüşü almalarının

gerekliliğini ve bunun müctehid imamlara da gerçek manada ittibâ etmek olduğunu beyan etmek için kaleme alınmıştır.

Eserin İhtiva Ettiği Konular

Tuhfetü'l-enâm, müellifin mukaddimesiyle başlamaktadır. Sindî mukaddimesine başlarken bu risâlenin amel için uygun olan sahih lizâtihi, sahih liğayrihi ve hasen lizâtihi ve hasen liğayrihi hadisler hakkında kaleme alındığını, Kur'an ve Sünnet'in hadis ile amel etmeye teşvik eden naslarla dolu olduğunu zikreder. İlk olarak, "Peygamber size neyi emretmişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçın (Haşr 59/ 7)", "Resul'ün çağrısını aramızda, birinizin diğerini çağırması gibi görmeyin (Nûr 24/63)", "Allah ve Resûlü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık mümin bir erkek veya kadın için işlerinde tercih hakları yoktur." (Ahzâb33/36) gibi Hz. Peygamber'e ittibâyı emreden bazı ayet-i kerimeleri zikrettikten sonra bu sadetteki İrbâd b. Sâriye (r.a.) tarafından rivayet edilen "Benim sünnetime ve râşit halifelerin sünnetine sımsıkı sarılın..."(Ebû Dâvûd, Sünne, 4/200-201; Tirmizî, İlim, 4/44; İbn Mâce, Mukaddime, 1/15-17) ve "Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir" (Buharî, Nikah, 9/103, Müslim, Nikah, 2/1020) gibi sünnete sarılmayı emreden hadislerle yer verir. Bu nasların delâlet ettikleri manaların gâyet açık olmasından ötürü herhangi bir açıklamada bulunmayan Sindî, nasları nakletmekle yetinir.

Hadislerin ardından seleften Hz. Peygamber'in sünnetinin, Müslümanlar nezdinde makamları ne kadar üstün olursa olsun herkesin görüşüne takdim edilmesi gerektiğiyle ilgili Abdullah b. Abbâs, Ebû Hüreyre, Ömer b. Abdülaziz ve Vekî' b. Cerrâh'ın sözlerine yer verir. Sindî, daha sonra kendisinin intisap ettiği Hanefî mezhebinin fıkıh kitaplarından mezhep ve sahih hadisin çelişmesi durumunda hadisin alınması gerektiğine delalet eden alıntılarda bulunur. Burada göze çarpan bir husus Sindî'nin mezhebin metinlerine ve mezhep alimlerinin kavillerine ciddi anlamda vakıf olduğudur. O birden fazla yerde İbn Ebi'l-İzz'den de (öl. 792/1390) nakillerde bulunur.

Âmmînin Durumu ve Hadislerle Kimlerin Amel Edebileceği Konusu

Hz. Peygamberin sünnetinin her Müslüman için bağlayıcı olduğu üzerinde ittifak edilen bir konudur. Müellifin bu sadette zikrettiği deliller de aynı şekilde tartışmaya mahal vermeyecek kadar açıktır. Ancak burada karşımıza şöyle bir soru çıkmaktadır: Herkes hadislerden hüküm çıkarma ve tercih yapma ehliyetine sahip midir? Bu sorunun cevabı bedihi olarak hayır olacaktır. Sindî'ye göre içtihat mertebesinde olmayan ancak görüşleri delilleriyle bilip usul kaidelerini ve nasların manalarını bilen bir alimin hadislerle amel etmesi caizdir. Bu hususta bazı kaynaklarda geçen, "müctehid olmayanın dirayet ehlinde olsa dahi ancak mezhebinin rivayetleri ile amel etmesinin câiz olduğu ve böyle bir kimsenin nasların manalarını ile iştigâl etmeyeceği" yönündeki görüşü yorumlarken bunun cahil kategorisinde addedilen tamamen âmmî kimse için geçerli olduğu kaydını düşer. Zira bu seviyedeki bir kimse nasları anlamaktan ve hadislerin tevillerini bilmekten acizdir. Nasların manalarını ve meşhur, âlimler arasında mütedâvel olan rivayetlere dair yeterli bilgisi olan alime

geline bu rivayetlerle mezhebine muhalif dahi olsa amel edebileceğini söyler ve Ebû Hanîfe ile İmâm Muhammed ve *el-Hidâye* sahibi İmâm Merğînânî'nin kavlinin de bu görüşü desteklediğini belirtir. Oruçlu iken hacamat yaptırın kimsenin orucu konusu fukahâ arasında ihtilafı bir konudur. Bu ihtilafın sebebi ise konuya dair varit olan rivayetlere yaklaşımdır. Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şâfiî'nin oluşturduğu cumhûr âlimlerine göre hacamat yaptırmak orucu bozmaz. Ahmed b. Hanbel ve bazı muhaddislere göre hacamat yaptırmak orucu bozar. *Hidâye*'de geçen "Oruçlu iken hacamat yaptırın ve bunun orucu bozduğunu zannetse sonra kasten yese bu kimseye kaza ve kefarete gerekir. Zira zan ile şer'î bir hüküm verilmiştir. Ancak bir fakih ona orucunun bozulduğu yönünde fetva verirse müstesna. Çünkü fetva, bu kimse hakkında şer'î bir delildir. Ona bu konudaki hadisin ulaşıp onun da bu hadisle amel etmesi durumunda İmâm Muhammed'e göre de böyledir çünkü Resûlullah'ın (s.a.v.) kavli müftünün kavlinin aşağı bir mertebede değildir" (İbnü'l Hümâm, 1315: 2/96-97) ibaresinin bu görüşü desteklediğini söyleyen müellif, makalemizin konusu olan risalesinde savunduğu görüşünde tek kalmadığını aksine başta kendi mezhebi olan Hanefî mezhebi ulemasından ve diğer mezheplerden pek çok alimin söylediklerinin onun elimizdeki risalesinde savunduğu metot ile paralellik arz ettiğini anlatmak istemiştir. Ebû Hanîfe ile İmâm Muhammed'den nakillerde bulunduktan sonra mezhebin ikinci imamı olan Ebû Yûsuf'tan diğer iki imamdan farklı bir görüşün nakledildiğini zikreder. Ebu Yûsuf'a göre âmmînin görevi fukahaya iktidâ etmektir. Sindî bu noktada İmâm Ebû Yûsuf'un âmmî tabirinin, hadislerin mana ve tevillerine dair hiçbir ilmi olmayan cahil kimseye hamledilmesinin doğru olduğunu söyleyip, Ebû Yûsuf "...hadislerin marifetine ulaşamamasından" ibaresiyle bunun böyle olduğuna işaret etmiştir" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Dolayısıyla Muhammed Hayât içtihat mertebesine ulaşmayan bir kimsenin daha önce geçtiği üzere hadisle amel etmesinin hükmünde İmâm-ı A'zâm ve Sâhibeyn'in ittifak ettiklerini söylemek istemiştir.

Sindî ve İbn Ebi'l-İzz

Elimizdeki eserde kendisinden en çok nakilde bulunan alimlerden birisi olan İbn Ebi'l-İzz'i (öl. 792/1390) görmekteyiz. Her ne kadar ailesinin Hanefî kadılığını tevârüs etmesi sebebiyle el-Hanefî diye anılsa da onun *Tahâvî akidesi* üzerine yazdığı şerhe bakıldığında itikaden, *Hidâye* kitabına yazdığı haşiyeye bakıldığında da fikhen kendisinin Hanefî mezhebine nispeti isabetsiz görünmektedir. Nitekim son devrin muhakkik âlimlerinden Muhammed Zâhid el-Kevserî de İbn Ebi'l-İzz'in Hanefîliğe nispetinin doğru olmadığı görüşündedir (Kevserî, 1368: 38).

Sindî ve İbn Ebi'l-İzz münâsebetini ele alırken önemli gördüğümüz bir husus da müellifimizin kendisinden taklît ve hadisle amele dair alıntılar yaptığı İbn Ebi'l-İzz ile her ne kadar bu nakillerde muvafık olduğu görülse de bu durumun itikâat alanında böyle olmadığıdır. Zira İbn Ebi'l-İzz, sıkı bir takipçisi olduğu Teymî ekolden olmasının tabii bir neticesi olarak kendisi de seleften olan İmâm Tahâvî'nin metnine pek çok yerde eleştirilerde bulunmuş ve bu anlayışın selef-i sâlihînin anlayışına muhâlif olduğunu söylemiştir. Yine Ehl-i sünnet'in kelâm

âlimlerine karşı da sert bir tutum içerisinde olduğu görülen İbn Ebi'l-İzz'in aksine Muhammed Hayât'ın akâide dair yazdığı *Şerhu Mukaddimeti'l-akâid* ve *el-Cünne fî akâidi Ehli's-sünne* isimli eserlerinde onun Eş'arî ve Mâtürîdî âlimlerin görüşlerinden dışarıya çıkmadığı gibi diğer Haşviyye, Mutezile ve Şia gibi firkalara da red niteliğinde ibâreler kullandığı görülmektedir.

Müellifin Başvurduğu Kaynaklar

Kendisinin de bir Hanefî olması hasebiyle Sindî'nin en çok nakil yaptığı kaynaklar Hanefî kaynaklarıdır. Bunlardan Mâveraünnehir âlimlerinden Merğînânî'ye ait olan eser olan *el-Hidâye*, mezhep uleması arasından nadide bir yeri olan ve Sindî'nin özellikle Ebû Hanîfe ve Sâhibeyn'in taklid ve hadisle amele dair sözlerini nakletmek için başvurduğu kaynaklardır. el-Hakim eş-Şehîd'e ait olan ve İmâm Serahsî'nin şerhettiği *el-Kâfi* kitabından da nakiller yapan müellif Hindistan ulemasından Abdülhak ed-Dihlevî'nin *Şerhu's-sırâti'l-müstakîm* kitabından bazı fukaranın söyledikleri "süfînin mezhebi yoktur, o mezhebinin farklı rivayetlerinden ihtiyata en uygun olanı veya sahîh hadise muvâfik olanı seçer ve bununla amel eder, bu rivayet mezhepte meşhur olmasa dahi" sözünün açıklamasında müteahhir Hanefî fukahâdan Dihlevî'nin tahkikine yer verir. Görünen o ki müellifimiz *Tuhfe* risâlesinin ana fikri olan mezhebe muhalif de olsa ehil kimse için sahîh hadisle amel edilmesi doğrultusundaki görüşün şaz veya mezhep müntesibi fakihlerin metoduna aykırı olmadığı aksine onların da bu görüşü savunduklarını delillendirmek için erken dönem fukahadan nakillere yer vermekle yetinmemiş müteahhir âlimlerinde görüşlerini serdetmiştir. Onun hadisle amele dair görüşlerini naklettiği müteahhir Hanefî kitapları Ebu'l-Fazl İbnü's-Şihne'nin *Nihâyetü'n-nihâyesi*, Aliyyü'l-Kârî'nin *el-İhtidâ fî'l-İktidâ ve Tezînu'l-ibâra litahsîni'l-işâra*'sından hadisle amel konusunun farklı yönlerine dair alıntılar yapar. Sindî'nin, İbn Nüceym'in *el-Bahru'r-râik* ve Sağani'nin *Meşâriku'l-envâr* gibi nakillerinden istifade ettiği başka Hanefî kaynakları da vardır.

Sindî'nin konuya dair itimat ettiği farklı mezhep âlimlerine ait kaynaklarına bakıldığında Mâlikîlerden, Endülüslü âlim İbn Abdilberr'in *et-Temhîd*'i, Şâfiîlerden, İbn Hacer el-Mekkî'nin *Fetâvâ'sı*, İzzeddin b. Abdisselâm'ın *Kavâid*'i, Nevevî'nin *Şerhu Sahîhi Müslim* ve *Şerhu'l-Mühezzebe*'i, Hanbelîlerden, İbnü'l-Cevzî'nin *Telbisü'l-İblis*, İbn Kayyım el-Cevziyye'nin *Kitâbu'r-rûh*'u gibi eserler dikkat çekmektedir. Bunun yanında muayyen bir mezhebe ittibâ etmeyen isimlerden İbn Ebi'l-İzz'in *Hidâye* hâşiyesi ve *el-İttibâ* isimli eserlerini de Sindî'nin çokça başvurduğu kaynaklar arasında zikredebiliriz.

Bu makaleyi yazarken itimat ettiğimiz *Tuhfe* risâlesini tahkik eden Tâhâ Busrîh, Sindî'nin *Kütü'l-kulûb*'ten naklettiği "Hz. Peygamber'in sünnetinin rey ve ma'kûla tercih edilmesi ona duyulan muhabbetendir" ifadesine verdiği dipnotta eserin Mekkî b. Ebî Tâlib'e ait olduğunu söylemektedir ki bu hata sehven yapılmış olsa gerektir. Çünkü bu kitabın müellifinin bilinen adı meşhur olduğu üzere Ebû Tâlib el-Mekkî'dir. Yine muhakkik, eserde İbnü'l-Kayyım'dan yapılan uzunca naklin dipnotunda bu bilgiyi İbnü'l-Kayyım'ın eserlerinde bulamadığını da kaydetmektedir. Ancak biz araştırmamızda bu alıntının *Kitâbu'r-rûh*'tan yapıldığı tespit ettik (İbnü'l-Kayyım,

2019: 734-741). Yine muhakkik, elimizdeki risâlede Sindî'nin el-Lâmişî'den naklettiği bir bölümün dipnotunda bu alimin tercemesine ulaşamadığını belirtmiştir. Biz aramalarımızda bu zatın el-Lâmişî nispetiyle meşhur olan iki Hanefî âlimden müteahhir olan Ebü's-Senâ Mahmûd b. Zeyd (öl. 6/7. yüzyılın ilk yarısı) olduğunu tespit ettik. Mâveraünnehir bölgesi âlimlerinden olan el-Lâmişî hicri beşinci yy. sonlarında ve altıncı yy. başlarında yaşamıştır. Kelâm ve fıkıh usûlüne dair eserleri vardır (Türkî, 1995: 12).

Sonuç

Muhammed Hayât es-Sindî Hanefî mezhebine mensup Hint kökenli bir alim olup temel eğitimini de Hanefî mezhebine mensup alimlerden almış, Hanefî kaynaklarını okumuş ve mezhebin görüşlerini iyi derecede öğrenmiştir. Sonraki dönemlerde farklı ortamlarda bulunmakla birlikte Hanefî mezhebine intisabını tamamen terk ettiğini söylemek mümkün değildir. Muhammed Hayât'ın gerek rivâyet gerekse dirâyet yönünden derinleşmiş olan, Şah Veliyullah ed-Dihlevî, Ebü'l-Hasan es-Sindî, Abdülhay el-Leknevî vb. alimler gibi Hanefî mezhebine bağlılığını korumakla beraber muhakkik bir âlim olması hasebiyle bazı konularda mezhebe muhalif tercihlerde bulunduğu görülmektedir. Onu böyle davranmaya iten en önemli sebep Hz. Peygamber'in sözünü imamların sözüne tercih etmesidir. Diğer taraftan Sindî fikhî yönden mutlak birer müctehid edasıyla hareket eden ve kimi şâz görüşleriyle icmâya karşı mütesâhil bir tavır içinde olduğu müşahede edilen Şevkânî, Sıddîk Hasan Hân gibi isimlerle aynı çizgide değerlendirilmemelidir.

Sindî, kimi araştırmacılar tarafından muasır selefilikle aynı çizgide gösterilmekle beraber onun itikadi konulardaki görüşleri bunu tam olarak desteklememektedir.

Sûfî bir muhaddis olan Sindî'nin taklide karşı ve tahkike meyleden duruşu onun tasavvufa dair eserlerinde de görülmektedir. Taassuba karşı olmakla birlikte eserlerinde itidali muhafaza ettiği anlaşılan Muhammed Hayât es-Sindî'nin çok yönlü ve geniş ufuklu bir alim olması sebebiyle farklı ekollerden öğrencileri olduğu görülmektedir. Bu sebeple Sindî'nin her ne kadar Şah Veliyullah ed-Dihlevî kadar olmasa da görüşleri ve eserleriyle ilmi çevrelerde hatırı sayılır bir etki bıraktığı söylenebilir.

Kaynaklar

- Biligrâmî, Ğ. (2015). *Sibhatü'l-Mercan*. Beyrut: Dâru'r-râfideyn.
Ebû Dâvûd, S. (2014). *Sünen*. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye.
Fûde, S. (2011). *Fethu'l-Vedûd*. Amman: Menşûrâtü'l-asleyn.
Hasenî, A. (1999). *el-J'âm*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
İbn Hacer, A. (1983). *Fethu'l-Bârî*. Beyrut: Dâru'l-marife.
İbnü'l-Hümâm, K. (1315). *Fethu'l-Kadîr*. Mısır: et-Tab'atu'l-Emiriyye.
İbn Kayyım, M. (2019). *Kitâbu'r-Rûh*. Cidde: Dâru âlemi'l-fevâid.
İbn Mâce, M. (ts.). *Sünen*. Beyrut: Tab'atu İhyâu't-turâs.
Kevserî, M. (1386). *el-Hâvî*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye.
Kevserî, M. (2002). *Fıkhu Ehli'l-İrâk*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye.
Mushakov, O. (2018). *Fethu'l-Vedûd Tahkiki ve Eleştirisi*. (Akid) *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*.